

PEMIKIRAN ABANG YUSUF PUTEH TERHADAP BUDAYA MASYARAKAT MELAYU SARAWAK

Awg Kasmurie bin Awg Kitot
Arba'iyah Mohd Noor

Abstract

This article discusses the culture of the Malays in Sarawak community from the perspective of Abang Yusuf Puteh. Culture plays an important role in a society as it is able to shape the society and as a way to maintain the identity of the Malays in Sarawak. The objective of this article is to clarify the thought of Abang Yusuf Puteh towards the culture of the Sarawak Malay community. This article shows that the community must be transformed without eliminating the applied values and practices. The lagging progress continues among Sarawak Malay community is due to some aspects of the culture that are not in line with the current needs and situations. Therefore, changes must be made to some aspects of the culture especially in values and practices to break the thought of the society from the traditional mindset that once hold their thinking.

Pengenalan

Abang Yusuf Puteh, dari keturunan Melayu perabangan daerah Kalaka, Saratok telah dilahirkan pada tahun 1935. Beliau merupakan seorang tokoh dan pemimpin yang berjiwa rakyat serta dikagumi oleh masyarakat Melayu Sarawak. Ketokohan Abang Yusuf Puteh semakin terserlah setelah memperoleh ijazah pertama dalam bidang pengajian Melayu dari Universiti Malaya, Singapura pada tahun 1959 dan memegang jawatan tertinggi dalam Perkhidmatan Awam Negeri Sarawak, iaitu sebagai Setiausaha Kerajaan Negeri Sarawak mulai tahun 1970 sehingga 1985. Sebagai anak jati Melayu pertama memegang jawatan tertinggi di Sarawak, beliau banyak mencurahkan bakti kepada pembangunan dan memberi kesedaran kepada masyarakat Melayu Pesisir agar mencapai kemajuan sebagaimana kaum-kaum lain di Sarawak. Perjuangan yang dilakukan bukan hanya ketika memegang jawatan dalam kerajaan tetapi juga selepas bersara daripada kerajaan dan dunia politik. Perjuangan untuk kemajuan orang Melayu terus dilakukan melalui penulisan dan laungan kepada kerajaan negeri sehingga beliau meninggal dunia pada tahun 2009.

Abang Yusuf Puteh mempunyai cara tersendiri dalam usaha memperbaiki budaya masyarakat Melayu agar kekal terpelihara. Beliau menekankan beberapa perubahan yang harus dilakukan terutama merubah mentaliti masyarakat Melayu Sarawak supaya tidak membawa unsur-unsur negatif yang boleh melemahkan masyarakat Melayu. Beliau juga telah meletakkan satu batu asas kepada masyarakatnya agar kembali semula kepada era kegemilangan ketika dikuasai oleh orang Melayu dalam semua aspek kehidupan seperti aspek politik yang dipegang oleh golongan ini terutamanya ketika di bawah pemerintahan Kesultanan Melayu Brunei selain aspek ekonomi dan sosial.¹ Bertitik tolak daripada saranan tersebut, artikel ini akan menjelaskan pemikiran Abang Yusuf Puteh terhadap budaya terutama aspek nilai dan amalan masyarakat Melayu Sarawak berdasarkansalah sebuah karyanya berjudul *The Malay Mind*. Hal ini sekaligus

menyaksikan perjuangannya dalam memupuk kemajuan dalam kalangan masyarakat Melayu Sarawak yang dicintai dan disayanginya.

Masyarakat Melayu Sarawak

Jika merujuk kepada pengertian Melayu, sebenarnya kelompok ini tidak boleh hanya dihadkan kepada masyarakat Melayu di Semenanjung Tanah Melayu semata-mata tetapi meliputi masyarakat di Borneo selain ratusan kepulauan Indonesia dan Filipina atau yang dikenali sebagai nusantara. Kawasan yang diduduki oleh masyarakat Melayu merupakan kawasan yang sangat luas malah terdiri daripada pelbagai suku bangsa, kaum, keturunan dan menggunakan pelbagai bahasa pertuturan dan loghat. Gambaran masyarakat Melayu yang ditonjolkan adalah berkulit sawo matang, mempunyai susuk tubuh yang sederhana besar tetapi tegap kerana pekerjaan mereka yang menggunakan sepenuhnya tulang empat kerat, bersikap lemah lembut serta berbudi bahasa.²

Pelbagai teori dan pandangan telah dikemukakan tentang asal usul masyarakat Melayu Sarawak sehingga timbul kenyataan bahawa tiada istilah orang Melayu di Sarawak, orang Melayu Sarawak berasal dari kaum lain dan orang Melayu juga dikatakan hanya bermula ketika pemerintahan Regim Brooke 1841.³ Sarjana yang berpegang kepada teori orang Melayu Sarawak berasal daripada kaum lain yang terdapat di Sarawak percaya bahawa orang Melayu Sarawak merupakan golongan kacukan. Mereka dianggap paling tidak asli berbanding penduduk peribumi yang lain. Ciri-ciri bahasa daripada etnik-etnik lain seperti Melanau, Iban dan Bidayuh dalam bahasa Melayu Sarawak adalah antara kayu ukur yang digunakan untuk menjelaskan pandangan tersebut.⁴ Namun, hal ini telah disanggah oleh beberapa sarjana yang telah membuat kajian mengenai isu ini. Misalnya, Hedda Morrison menyatakan bahawa sebelum kedatangan Brooke, orang Melayu telah wujud di Sarawak. Mereka merupakan masyarakat yang penting di Sarawak malah ke hadapan dalam beberapa aspek berbanding dengan penduduk peribumi yang lain. Orang Melayu telah menjadi pembesar di Sarawak untuk tempoh masa yang sangat panjang sama ada ketika Kesultanan Brunei, Regim Brooke (1841-1941), Jepun (1941-1945) dan Kolonial British (1946-1963).⁵ Seterusnya gelaran Melayu di Sarawak telah diperkukuhkan lagi dengan penetapan kriteria bangsa Melayu sebagaimana yang telah termaktub dalam Perlembagaan Persekutuan⁶ setelah terhasilnya Persekutuan Malaysia hasil pembentukan persekutuan antara Semenanjung Tanah Melayu, Singapura,⁷ Sabah dan Sarawak pada 16 September 1963.

Selain itu, Abang Ahmad Urai berpendapat orang Melayu Sarawak berasal daripada keturunan Datu Merpati dari Sumatera.⁸ Datu Merpati yang berketurunan diraja Minangkabau telah melakukan pelayaran bersama isterinya, Pemaisuri sehingga tiba di satu tempat bernama Santubong di Sarawak. Beliau telah mengahwinkan anaknya, iaitu Merpati Jepang dengan anak keturunan Melayu Perabangan yang berasal dari keturunan Kesultanan Perabangan di Sanggau, Kalimantan, iaitu Abang Adi.⁹ Malah, orang Melayu di Sarawak juga dikatakan telah wujud lebih awal daripada kaum-kaum lain di Sarawak.¹⁰ Hal ini membuktikan bahawa kewujudan orang Melayu di Sarawak telah bermula sebelum kedatangan Brooke lagi. Pandangan yang dikemukakan oleh para sarjana ini sekaligus menyangkal dakwaan yang mengatakan bahawa istilah Melayu hanya wujud apabila Brooke mula berkuasa di Sarawak pada tahun 1841 dan menafikan pandangan liar yang mengatakan orang Melayu di Sarawak berasal daripada susur galur etnik lain yang terdapat di Sarawak.¹¹

Kedudukan orang Melayu Sarawak terus diberikan perhatian ketika zaman pentadbiran Regim Brooke mulai tahun 1841 melalui penyerahan kuasa oleh Kesultanan Brunei kepada Brooke. Ini adalah hasil daripada bantuan ketenteraan yang telah disumbangkan oleh Brooke dan angkatan tenteranya bagi menghapuskan pemberontakan dan penentangan di Sarawak. Memandangkan peranan golongan Melayu begitu penting dalam pentadbirannya, Brooke berpandangan bahawa penglibatan golongan pembesar ini mesti diteruskan agar dapat mengukuhkan pemerintahannya. Malah pengalaman golongan tersebut sebelum ini amat diperlukan untuk melicinkan lagi pemerintahannya. Akhirnya jawatan golongan pembesar Melayu diwujudkan supaya kesetiaan rakyat Sarawak terhadap Brooke dapat diteruskan.

Status golongan Melayu ini diakui dan mempunyai kedudukan tersendiri dalam sistem sosial masyarakat di Sarawak lantaran sumbangan besar mereka dalam pelbagai bidang sama ada dalam pentadbiran mahupun dalam bidang-bidang yang lain.¹² Atas bantuan dan sokongan golongan ini telah memungkinkan Regim Brooke terus bertahan selama 100 tahun di Sarawak¹³ sehingga penyerahan kuasa dilakukan oleh Rajah Ketiga¹⁴ daripada Regim Brooke kepada koloni British.¹⁵ Golongan Melayu ketika itu telah berjaya mengukuhkan kedudukan mereka dan memonopoli kebudayaan masyarakat¹⁶ di Sarawak malah diakui kegemilangan pentadbiran mereka oleh kaum-kaum lain di negeri tersebut. Menurut Sanib Said, kebudayaan Melayu Sarawak dari segi agama, politik, sosial dan ekonomi boleh dikatakan yang tertinggi jika dibandingkan dengan kaum-kaum lain di Sarawak.¹⁷

Kegigihan dan usaha berterusan masyarakat Melayu Sarawak ini seharusnya dipuji kerana sentiasa mendapat tempat di hati setiap pentadbir yang berjaya mengambil alih kuasa di Sarawak.¹⁸ Mereka yang berjaya menguasai kebudayaan masyarakat setempat sehingga mendapat sokongan dan dihormati oleh kaum lain di Sarawak merupakan kelompok bangsawan perabangan. Golongan elit perabangan yang mendiami pusat pentadbiran di Kuching merupakan pegawai tinggi yang telah berjaya membentuk sistem sosial sendiri dan dilindungi sepenuhnya oleh pemerintah Brooke.¹⁹ Mereka ini boleh dikenali melalui perwatakan mereka, cara berpakaian, bahasa yang digunakan, pendidikan, kedudukan ekonomi dan etika sosial mereka. Malah, mereka juga digambarkan sebagai golongan yang berada pada kedudukan teratas dalam hierarki sosial masyarakat dan menjadi kebanggaan bagi orang Melayu di Sarawak.²⁰ Oleh kerana golongan Melayu perabangan yang dibentuk dan diiktiraf oleh Brooke berjaya dalam pelbagai bidang terutamanya dalam bidang politik, sosial dan ekonomi, maka golongan elit ini sering menonjol dan dianggap dominan di Sarawak.²¹ Namun, penguasaan kebudayaan Melayu Sarawak terutamanya dalam aspek ekonomi mula terhakis lebih-lebih lagi apabila berlakunya kemasukan imigran Cina pada tahun 1870-an.²²

Sementara itu, etnik Melayu yang bukan daripada golongan perabangan merasa kabur akan kedudukan mereka sama ada yang mempunyai persaudaraan dengan golongan ini ataupun tidak. Namun, mereka turut memberi sumbangan kepada pemerintahan Brooke dalam beberapa posisi lain seperti menjadi tukang masak, tukang kebun ataupun menjadi guru kepada anak-anak, isteri kepada golongan pembesar dan pegawai-pegawai Brooke. Brooke dan keluarganya sendiri turut menimba ilmu daripada guru-guru dalam kalangan Melayu biasa bukan daripada keturunan perabangan.²³ Hal ini dapat dilihat ketika Brooke mempelajari dan menguasai bahasa dan budaya Melayu Sarawak daripada guru-guru ini supaya mendapat sokongan dan kesetiaan daripada penduduk tempatan²⁴ Kemahiran berbahasa dan memahami adat resam masyarakat tempatan oleh seorang pemimpin yang bergelar rajah ini sudah pasti akan memberi kesan yang tersendiri kepada rakyat jelata.²⁵ Kebijakan Brooke dalam tindakannya mengadaptasi budaya

masyarakat setempat dalam dirinya memberi satu kekuatan kepada kelangsungan regim ini sehingga penyerahan Sarawak kepada British pada 1 Julai 1946.²⁶

Pandangan Terhadap Budaya Masyarakat Melayu

Budaya bolehlah ditakrifkan sebagai satu sistem idea, kepercayaan, nilai, amalan, pengetahuan, norma, adat dan teknologi dalam sekelompok masyarakat di sesebuah tempat atau kawasan.²⁷ Takrifan ini menunjukkan bahawa konteks budaya sangat luas meliputi pelbagai aspek berkaitan sosial sesebuah masyarakat tanpa mengecualikan aspek moral, agama, ilmu pendidikan, perkara-perkara yang menjadi rutin sesebuah masyarakat dan pembangunan masyarakat yang semakin berkembang pesat selari dengan arus pemodenan. Budaya berperanan dalam memajukan masyarakat dan dalam masa yang sama boleh melambatkan proses kemajuan terutamanya bagi orang Melayu di kawasan pedalaman. Masyarakat akan mengalami perubahan budaya secara berterusan sama ada dalam bentuk material ataupun spiritual,²⁸ lebih-lebih lagi ledakan arus pemodenan pada akhir-akhir ini yang memungkinkan pelbagai budaya luar masuk tanpa had. Oleh yang demikian, budaya dalam sesebuah bangsa hendaklah sentiasa diingat dan dipraktikkan serta dijunjung walau di mana sahaja agar terus berkekalan.²⁹

Masyarakat Sarawak telah mengamalkan budaya setempat dan budaya yang diasimilasi daripada kaum lain sejak turun temurun. Budaya ini jugalah telah dapat menyatukan masyarakat pelbagai kaum di Sarawak sejak sekian lama. Dalam *The Malay Mind*, Abang Yusuf Puteh sering menekankan budaya dalam konteks cara hidup masyarakat Melayu Sarawak. Baginya masyarakat Melayu terlalu menekankan budaya yang menjadi tradisi dalam kehidupan sehingga sukar untuk melakukan perubahan dan terus mengalami kemunduran dalam kehidupan mereka. Keterikatan masyarakat terhadap beberapa budaya negatif ini ternyata menyekat perkembangan minda sehingga aspek positif semakin hilang dalam diri mereka. Hal ini dilihat oleh Abang Yusuf Puteh sebagai faktor kemunduran masyarakat Melayu terutamanya di kawasan penempatan beliau di Kalaka.

Melalui pemerhatian tersebut, beliau memaparkan dalam *The Malay Mind* beberapa pandangan tentang budaya negatif yang membawa kemunduran masyarakat Melayu Sarawak secara keseluruhannya. Baginya amalan negatif ini telah menyekat masyarakat daripada bergerak terus menuju ke arah kemajuan. Sebagaimana kritikan Abdullah Munshi dalam *Kisah Pelayaran Abdullah* yang mengkritik kepemimpinan Melayu dalam pentadbiran,³⁰ Abang Yusuf Puteh turut melakukan hal yang sama demi memberi kesedaran kepada masyarakat Melayu yang terus terpinggir dalam arus kemodenan. Antara budaya negatif yang amat ketara berlaku adalah dalam aspek kepimpinan. Kepimpinan merupakan suatu perkara yang penting dalam sesebuah negara. Memandangkan aspek kepimpinan Melayu Sarawak telah mula menghakis nilainya sendiri, maka Abang Yusuf Puteh telah menegur golongan pimpinan Sarawak.

Kritikan ditujukan kepada golongan pemimpin yang terus menerus membiarkan masyarakat berada dalam perangkap minda yang tertutup dan menghalang mereka untuk berfikir dan mengamati sesuatu di luar kotak pemikiran. Baginya, golongan pemimpin seharusnya memberi perhatian kepada rakyat sebagaimana janji-janji yang telah ditaburkan sebelum pemilihan dalam pilihan raya. Mereka sewajarnya melakukan pembaharuan dalam pentadbiran dan pemerintahan sebagaimana yang dijanjikan.

Selain itu, pemimpin juga perlu menunjukkan nilai-nilai kepimpinan yang ada dalam diri mereka seperti pemimpin yang berwibawa, telus, cekap dan amanah sehingga boleh membawa kemajuan kepada masyarakat dan bukannya untuk kepentingan diri semata-mata. Menurut

beliau, pemimpin yang mempunyai nilai kepimpinan inilah merupakan pemimpin yang terbaik dan cemerlang dalam membangunkan masyarakat setempat.³¹ Sebaliknya, mereka yang tiada nilai kepimpinan dan kewibawaan serta gagal membawa kemajuan dalam masyarakat merupakan pemimpin yang gagal dalam wawasan pentadbiran negara.

Di samping itu, Abang Yusuf Puteh turut mengkritik nilai kesetiaan dan rasa hormat yang telah mula luntur dalam masyarakat Melayu Sarawak. Pada dasarnya nilai kesetiaan dan rasa hormat merupakan nilai positif yang telah lama wujud dalam kalangan masyarakat Melayu Sarawak. Nilai ini telah diamalkan sejak turun-temurun oleh masyarakat Melayu di Sarawak sejak zaman Kesultanan Brunei, ketika zaman pentadbiran Dinasti Brooke, seterusnya beralih pada zaman British dan ketika penaklukan Jepun.³² Menurut Abang Yusuf Puteh, semangat jati diri yang sedia ada dalam diri masyarakat ini perlu dipertahankan terutamanya aspek kesetiaan dan rasa hormat kepada golongan tua dan pemimpin negara walaupun menghadapi perubahan zaman. Namun, hal ini tidak berlaku dalam masyarakat Melayu terhadap pemimpin Melayu sendiri sebaliknya rasa hormat lebih diberikan kepada pegawai British. Ini dapat dinyatakan melalui misal yang dilihat dalam peristiwa seorang pegawai adat di Sarawak ketika mendapat panggilan telefon daripada seorang pegawai British seperti berikut:

...walaupun pegawai atasannya (pegawai kolonial) tidak berada di hadapannya tetapi pegawai adat (orang Melayu Sarawak) tersebut berdiri ketika bercakap di talian seolah-olah pegawai kolonial tersebut berada di hadapannya...Cerita ini adalah kisah benar dan sudah tentu tidak lucu tetapi sangat menarik.³³

Situasi di atas menggambarkan bahawa inilah watak dan sifat sebenar orang Melayu Sarawak yang dieksploitasi sepenuhnya oleh kuasa British pada zaman tersebut. Peristiwa ini turut memberi gambaran seolah-olah orang Melayu Sarawak telah kehilangan semangat jati diri sehingga sanggup tunduk kepada orang luar lebih-lebih lagi kolonial seperti Brooke, British dan Jepun. Malah, beliau menggambarkan ketaatan, kehormatan dan kesetiaan seperti ini sebagai *ta'at* atau *takut bodoh*.³⁴ Oleh itu, beliau menyeru agar transformasi dalam konteks kesetiaan dan rasa hormat ini harus dilakukan oleh masyarakat Melayu Sarawak kepada pihak yang sewajarnya. Antaranya kepada pemimpin yang adil dan bukannya diberikan kepada pemimpin yang tidak layak.

Sebagaimana aspek nilai, amalan orang Melayu Sarawak juga turut disentuh dalam penulisan Abang Yusuf Puteh. Antaranya amalan masyarakat Melayu Sarawak yang bertentangan dengan ajaran Islam turut ditegur dan dijelaskan oleh Abang Yusuf Puteh. Terdapat dua amalan yang ternyata jelas berlawanan dan ketara menjatuhkan moral dan maruah agama Islam dan orang Melayu Sarawak sendiri. Pertama ialah dari segi lafaz perkataan *laillah*. Masyarakat Melayu Sarawak sudah membiasakan diri mereka sejak dahulu apabila menyatakan sesuatu bantahan atau menyaksikan sesuatu yang bertentangan dengan melafazkan perkataan *laillah*. Menurut beliau, lafaz *laillah* menunjukkan lafaz yang jelas dan nyata bertentangan dengan akidah sebagai seorang Islam kerana ia membawa maksud “Tiada Tuhan” sedangkan mereka mempercayai kewujudan Tuhan, iaitu Allah. Namun sebutan *laillah* sudah menjadi sesuatu kebiasaan bagi masyarakat Melayu di Sarawak ketika itu.

Oleh yang demikian, beliau menyeru kepada masyarakat Melayu Sarawak yang menganut ajaran Islam supaya merubah sebutan lafaz tersebut kepada sebutan secara lengkap iaitu *laillahailallah* (Tiada Tuhan melainkan Allah). Transformasi ini perlu dilakukan agar dapat mengukuhkan akidah orang Melayu Sarawak sebagai penganut Islam dan mampu untuk membina akhlak yang lebih sempurna ke arah pembangunan minda masyarakat. Beliau memuji amalan yang dilakukan oleh orang Islam di Brunei yang kebiasaannya akan menyebut istilah tersebut dengan cara yang betul dan sempurna.

Orang Melayu apabila menyatakan bantahan mereka seolah-olah tidak mempunyai Tuhan yang mana lebih kurang seperti orang kafir. Mereka sering mengatakan *laillah*, bahasa Arab bermaksud tiada Tuhan. Ini sangat memalukan. Tetapi keadaan ini telah berlaku sejak dahulu lagi. Namun ini tidak berlaku kepada masyarakat Islam Brunei yang mempunyai asas ajaran Islam di mana mereka biasanya menyebut *laillahailallah* di mana diterjemahkan bermaksud tiada Tuhan melainkan Allah. Oleh itu, orang Islam di Sarawak hendaklah dilarang atau meneruskan untuk menyatakan kekecewaan dan penolakan mereka dengan perkataan ini.³⁵

Selain itu, perkara lain yang harus dilakukan demi kebaikan ialah amalan panggilan kepada adik-beradik yang mempunyai ibu yang sama tetapi berlainan bapa. Panggilan yang biasa diguna pakai oleh masyarakat Melayu Sarawak ialah *beradik asu'* yang bermaksud "adik beradik anjing".³⁶ Pada pandangan beliau, panggilan ini sangat menjijikkan dan tidak bersesuaian dengan nilai dan amalan orang Melayu yang berpegang teguh kepada ajaran Islam. Malah gelaran seperti ini tidak sepatutnya wujud lebih-lebih lagi hubungan persaudaraan yang dikaitkan dengan haiwan seperti anjing sebagaimana kenyataan beliau seperti berikut:

...sangat-sangat ditolak dan amat menjijikkan. Bagi orang Melayu di Sarawak apabila ingin merujuk adik beradik tiri contohnya anak-anak yang mempunyai sama ibu tetapi berlainan bapa sebagai *beradik asu'* (adik beradik anjing). Saya tidak tahu dari mana asalnya frasa ini tetapi apa-apa pun ianya tetap tidak bermoral dan tidak mempunyai asas dalam agama. Anjing adalah sesuatu yang haiwan najis berat dalam Islam. Bagaimana pun soalnya mengapa ianya terus dibenar gunakan sehingga ke hari ini? Adakah Majlis Islam akan bertindak?³⁷

Perkara ini jelas tidak bermoral dan menunjukkan bahawa mereka kurang mendalami asas-asas agama terutama hukum fekah. Dalam situasi ini juga, beliau turut mempersoalkan kelemahan pihak yang berwajib untuk memberi maklumat dan penerangan serta tindakan yang sewajarnya memandangkan gelaran *beradik asu'* dalam sesebuah keluarga dan masyarakat Melayu Sarawak masih digunakan dan sepatutnya diubah kepada istilah yang lebih baik. Beliau

mahu perubahan istilah yang menggambarkan konotasi yang positif digunakan bagi menggantikan istilah denotatif tersebut.

Sebagaimana pemikir dan penulis yang lain, Abang Yusuf Puteh turut mengkritik amalan jumud yang bersifat negatif bagi orang Melayu sehingga tidak mahu menerima perubahan. Amalan ini jelas bertentangan dengan agama malah menyusahkan diri mereka sendiri lebih-lebih lagi orang Melayu Sarawak di kawasan pesisir. Baginya, sebahagian masyarakat Melayu tidak menggunakan pemikiran mereka dalam membuat keputusan yang logik terhadap sesuatu perkara. Antara amalan negatif orang Melayu Sarawak adalah sikap membazir. Kritikan ini dipaparkan melalui kenyataan berikut:

...dalam perkahwinan langit adalah batas untuk perbelanjaan. Perkara ini diperoleh daripada budaya orang lain daripada tempat lain. Beberapa tahun lalu, salah seorang kawan di Sarawak telah membelanjakan sebanyak RM2000 untuk menyewa set pakaian pengantin dari Kuching. Pengantin yang miskin ini dikehendaki muncul seperti model memperagakan fesyen sebanyak 12 kali dalam pelbagai kostum daripada barat kepada Jepun dan Bali. Adakah ini perlu? Bila ditanya kepada kawanku, jawapannya sangat dahsyat: ...muas hati...³⁸

Petikan tersebut menjelaskan ketidakpuasan hati Abang Yusuf Puteh terhadap amalan orang Melayu dalam melakukan sesuatu perkara yang ternyata mengatasi kemampuan mereka sendiri. Misalnya dalam soal perkahwinan, seseorang itu sanggup menghabiskan wang yang banyak demi memuaskan hati sendiri. Perbuatan mereka ini seolah-olah ingin menunjukkan kemampuannya kepada masyarakat dalam menyediakan sebuah majlis perkahwinan agar dapat menonjolkan diri sedangkan mereka ini tergolong dalam kumpulan masyarakat yang miskin. Mereka seolah-olah merasa malu atau tidak berpuas hati dalam menguruskan majlis perkahwinan anak-anak sekiranya tidak berbelanja besar walaupun hidup dalam kemiskinan.

Abang Yusuf Puteh turut melahirkan perasaan kecewa apabila berlakunya pembaziran wang yang banyak sekadar untuk menyewa pakaian persalinan pengantin demi memuaskan hati keluarga pengantin semata-mata. Amalan inilah yang dikritik oleh Abang Yusuf Puteh apabila melihat sikap orang Melayu yang tidak mahu menerima perubahan untuk kebaikan diri dan keluarga. Lantas beliau mencadangkan agar amalan berjimat cermat diterapkan dalam kehidupan masyarakat Melayu supaya mereka tidak terus menerus ditimpa kemiskinan.

Seterusnya, Abang Yusuf Puteh turut mempersoal dan mengkritik amalan masyarakat Melayu dalam aspek pengurusan ketika berlakunya kematian. Memandangkan kehidupan masyarakat Melayu yang miskin, maka perubahan dalam kalangan masyarakat amat perlu dilakukan. Seandainya kongkongan daripada nilai dan amalan masih terus bermaharajalela dalam budaya mereka, maka sudah tentu sukar untuk mereka melakukan perubahan kepada sesuatu yang lebih bermanfaat. Hal ini diterjemahkan dalam penulisan beliau seperti berikut:

Apakah yang menjadi lebih tragik. Bagaimana pun dalam masyarakat Melayu ianya menjadi kematian dalam kematian. Apabila kesakitan yang telah meninggal dunia berakhir, maka bermulanya kesengsaraan dan penderitaan kepada yang masih

hidup. Perbelanjaan dalam budaya pengemubian siang dan malam. Ini termasuklah kenduri arwah untuk 7 malam berturut-turut, malam ke 20, ke-40 dan ke-100 akan memberi kesan ekonomi luar biasa kepada mereka. Aktiviti-aktiviti dalam beberapa hari kematian adalah sangat berat dan menyusahkan kepada mereka.³⁹

Abang Yusuf Puteh cuba menyuarakan bantahannya terhadap amalan sebegini terutama kepada golongan miskin. Hal ini kerana apabila berlaku kematian seolah-olah menjadi suatu kewajipan kepada ahli keluarga yang masih hidup untuk melakukan kenduri arwah pada hari pertama sehingga ketujuh dengan menjemput imam serta jiran tetangga. Seterusnya, diadakan pula kenduri untuk hari ke-20, ke-40 dan ke-100 selepas kematian. Amalan kenduri arwah ini bukan sekadar itu sahaja malah diadakan pada setiap tahun pada tarikh kematian mengikut kalendar Islam yang dikenali sebagai *makan hol*.⁴⁰ Mereka akan merasa malu atau risau dengan anggapan masyarakat seandainya tidak mengadakan kenduri arwah untuk ahli keluarga yang telah meninggal dunia. Sikap menunjuk-nunjuk sebegini merupakan sikap yang menguasai diri orang Melayu sehingga pemikiran mereka kurang yakin untuk melakukan pembaharuan. Akhirnya kemiskinan terus menjadi darah dan daging dalam kehidupan mereka.

Bagi Abang Yusuf Puteh, keadaan ini bukanlah suatu tuntutan dalam agama Islam yang sering menyeru umat Islam agar mengelakkan pembaziran.⁴¹ Ini kerana impak kepada situasi sebegini sudah pasti memberi kesan terhadap ekonomi masyarakat Melayu Sarawak. Rentetan daripada itu, beliau dengan nada kerasnya menyatakan “Jika ada pengebumian di sesebuah kampung, ini bermakna akan ada berlakunya dua kematian. Secara fizikalnya kepada yang meninggal dunia, dan kematian dalam konteks ekonomi kepada ahli keluarga yang masih hidup”.⁴² Dalam hal ini, kematian kepada ahli keluarga yang masih hidup merujuk kepada pembaziran dari segi sumber kewangan akibat daripada penerusan amalan yang jumud. Inilah akibat yang perlu dibayar oleh orang-orang Melayu sendiri kesan daripada tidak menerima transformasi minda. Beliau mahu amalan tersebut dihapuskan kerana bersifat jumud dan tidak akan membawa kepada kemajuan fizikal dan mental masyarakat Melayu Sarawak. Penghapusan amalan sebegini akan membawa kebaikan khasnya terhadap ekonomi masyarakat Melayu Sarawak. Dalam hal ini beliau turut menyeru kepada pihak berwajib seperti Majlis Agama Islam Sarawak dan Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM) supaya mengkaji semula tindakan masyarakat yang disifatkan oleh beliau sebagai budaya pembaziran dalam kalangan orang Melayu.

Seterusnya, amalan negatif orang Melayu Sarawak yang sering disentuh oleh beliau ialah sikap khianat atau berfikiran jahat.⁴³ Gambaran sikap khianat yang berlaku dalam kalangan masyarakat Melayu Sarawak merupakan sikap yang merosakkan watak orang Melayu Sarawak sepertimana kenyataan beliau “...mungkin sifat yang merosakkan orang Melayu adalah sifat khianat, fikiran jahat yang sudah tentu bukan sesuatu yang pelik kepada orang Melayu semata-mata...”.⁴⁴ Sikap khianat dalam masyarakat ketika itu berleluasa lebih-lebih lagi dalam aspek politik. Hal ini berlaku akibat daripada ketamakan terhadap kuasa dan keinginan berkuasa. Aspek politik yang sepatutnya penting dalam mentadbir dan memajukan rakyat tidak dipedulikan lantaran sikap tamak telah menguasai diri mereka. Keadaan ini dipaparkan dalam penulisan beliau melalui kenyataan “...sifat kianat ini menyebabkan keganasan dalam jiwa pelaku dan

kepada mangsa. Politik sepatutnya sesuatu yang baik tetapi kerana kuasa seolah-olah akan terus menghidupkan khianat”.⁴⁵

Berbicara tentang sifat khianat, hasad dengki dan iri hati, ia bukanlah suatu budaya yang telah sedia wujud dalam masyarakat Melayu. Hal ini jelas daripada kenyataan Hassan Ahmad bahawa konsep budaya tidak maju seperti budaya hasad dengki, iri hati dan fitnah adalah budaya yang direka dan dicipta oleh orang yang tidak mengerti minda bangsa Melayu.⁴⁶ Hal ini menjelaskan kepada kita bahawa sikap khianat tidak wujud dalam kamus budaya orang Melayu tetapi diwujudkan atas desakan kuasa sebagaimana yang cuba dijelaskan oleh Abang Yusuf Puteh, iaitu kuasa menjadikan politik sesuatu yang buruk dan jahat. Ringkasnya, dapat dikatakan bahawa sikap khianat merupakan sikap yang tidak ada dalam diri orang Melayu kerana sudah tertanam dalam diri mereka nilai yang baik sejak turun temurun. Perkara inilah yang dikatakan oleh Abang Yusuf Puteh tentang khianat yang sepatutnya tidak ada dalam politik orang Melayu tetapi wujud atas desakan kuasa. Sekiranya nilai ini tidak dikikis sudah pastinya akan terus membawa masyarakat ke arah kemunduran dan mengekang orang Melayu daripada mencapai kemajuan seterusnya.

Ternyata nilai dan amalan positif masyarakat Melayu Sarawak penting dalam memandu kehidupan masyarakatnya ke arah kemakmuran dan kesejahteraan dalam aspek politik, ekonomi mahupun sosial. Transformasi atau perubahan minda untuk mengubah nilai dan amalan yang ternyata bertentangan dengan ajaran Islam dan nilai moral perlu dilakukan oleh masyarakat Melayu. Nilai dan amalan yang unik dan tersendiri ini perlu disesuaikan dengan peredaran zaman agar mereka tidak terkongkong dalam tradisi lama sekali gus dapat memberi penekanan terhadap aspek positif. Impaknya, pembaharuan ini akan menjadikan mereka lebih agresif dan berdaya saing dengan masyarakat lain. Nilai dan amalan yang positif seandainya diteruskan dan dilakukan dengan cara yang betul dan bermanfaat sudah pasti akan membawa impak yang bermakna kepada orang Melayu Sarawak. Dalam masa yang sama, nilai dan amalan tidak boleh disalahertikan sebagai punca kemunduran dalam masyarakat Melayu, sebaliknya kesedaran dan kemampuan anggota masyarakatnya adalah sangat penting untuk melakukan perubahan atau penambahbaikan tanpa melakukan penghapusan terhadap budaya tersebut.

Kesimpulan

Melalui penulisan Abang Yusuf Puteh, ternyata beliau cuba menjelaskan budaya dalam konteks nilai dan amalan positif dan negatif masyarakat Melayu Sarawak. Beliau melahirkan rasa sedih dan kecewa kerana terhakisnya nilai dan amalan positif dalam kalangan masyarakat Melayu yang sepatutnya dikekalkan. Beliau berpendapat bahawa transformasi minda masyarakat Melayu Sarawak boleh membawa kejayaan dalam usaha untuk memajukan masyarakat Melayu yang jauh ketinggalan jika dibandingkan dengan masyarakat lain di Sarawak terutamanya masyarakat Cina.

Beliau turut secara terang-terangan mengkritik nilai dan amalan negatif yang boleh menjejaskan kemajuan masyarakat terutamanya aspek politik, ekonomi dan sosial. Tuntutan beliau dalam aspek ini ada kebenarannya memandangkan kongkongan daripada budaya yang keterlaluan telah membantutkan kemajuan dan ternyata memberi kesan yang berpanjangan kepada kehidupan masyarakat Melayu. Impaknya, kehidupan terus berada di takuk yang lama lantaran sukar untuk melakukan transformasi.

Terdapat saranan beliau dalam pengekal dan transformasi aspek nilai dan amalan yang boleh menjadi asas kepada revolusi minda dan kehidupan masyarakat Melayu. Di samping itu,

penekanan terhadap pengukuhan jati diri boleh dijadikan asas kepada tamadun sesuatu bangsa. Revolusi dalam konteks pemikiran Abang Yusuf Puteh ini merupakan transformasi yang positif untuk masyarakat Melayu mencapai kemajuan dan sekaligus menghapuskan kemiskinan yang merupakan identiti mereka sebelum ini.

Keberanian beliau dalam menyuarakan ketidakpuasan hati terhadap nilai dan amalan yang mencengkam minda dan sosioekonomi masyarakat Melayu tidak harus dipandang ringan. Hal ini demikian kerana tuntutan transformasi kepada sesuatu nilai dan amalan yang telah sebatih dan mendarah daging dalam diri anggota masyarakat bukanlah sesuatu yang mudah untuk dilaksanakan. Cetusan dan kritikan beliau atas tuntutan ini sekurang-kurangnya berjaya membangunkan minda masyarakat sedari awal agar menerima perubahan demi kemajuan orang-orang Melayu Sarawak.

Walaupun kelihatan penulisan Abang Yusuf Puteh lebih ke arah mengkritik budaya negatif masyarakat Melayu Sarawak, namun beliau turut memuji beberapa nilai dan amalan masyarakat seperti nilai hormat dan setia kepada yang lebih tua atau pun kepada pemimpin serta nilai gotong-royong dalam masyarakat Melayu Sarawak ataupun *berdurok*.⁴⁷ Hasil garapan minda beliau boleh diguna pakai untuk mencari titik transformasi dalam usaha melihat kekuatan dan kelemahan orang Melayu.

Usaha beliau ternyata memberi sumbangan yang bermakna kepada masyarakat Melayu Sarawak walaupun memakan masa dalam menyemai dan meluruskan pemahaman masyarakat terhadap budaya positif ini. Apabila slogan “Melayu Baru” diisytiharkan pada tahun 1991 oleh kepimpinan Persekutuan Malaysia⁴⁸ terpancar kegembiraan dalam dirinya kerana usahanya selama ini menepati gagasan tersebut. Beliau menganggap pengisytiharan slogan “Melayu Baru” seiring dengan Wawasan 2020 sebagai satu deklarasikan yang mulia dan perlu dibanggakan. Senario ini menunjukkan betapa beliau mempunyai ciri-ciri perjuangan Melayu yang unggul untuk melihat kemajuan orang Melayu terutamanya orang-orang Melayu Sarawak dalam bidang ekonomi, sosial dan politik. “Melayu Baru” yang diusulkan pasti dapat menyumbang kepada kekuatan dalam memperkasakan Wawasan 2020, iaitu menuju ke arah negara yang maju dalam pelbagai bidang seiring dengan kemajuan negara-negara maju yang lain di dunia. Dengan itu, Malaysia akan berdiri sama tinggi, duduk sama rendah dengan negara-negara lain dalam merealisasikan impian yang besar. Oleh yang demikian, sikap berani menerima transformasi dalam pemikiran Melayu⁴⁹ perlu ada agar ianya tidak hanya menjadi angan-angan Mat Jenin yang sering menjadi kayu ukur kepada cerita kisah teladan orang Melayu.

Nota

¹ Lihat, Hepburn, J., *The Handbook of Sarawak: Comprising Historical, Statistical and General Information Concerning The Colony Obtained From Official and Other Reliable Records and Compiled*, 1949, hlm. 13. Borneo Literature Bureau, *Information on Sarawak*, 1960, hlm. 12 dan Tarling, N., *Britain, The Brookes and Brunei*, 1971, hlm. 36.

² Syed Husin Ali, *Orang Melayu: Masalah dan Masa Depan*, 2008, hlm. 1. Menurut Syed Husin Ali, di Tanah Semenanjung orang Melayu merupakan anak watan asalnya. Namun semakin mengecil apabila penjajah-penjajah menggalakkan kemasukan pekerja-pekerja buruh dari luar terutamanya India dan China.

³ Antaranya ialah Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind* (1996), *The Malay Culture of Sarawak* (1996), *River of Dry Tears* (1996), *Adat Perkahwinan Melayu Sarawak* (1964), Mohammad Tahir Abdul Ghani, *Hikayat Datuk Merpati*

(1939), Harrison, T., *The Malays of Southwest Sarawak Before Malaysia: A Socio Ecological Survey* (1970), Ishikawa, N., *Between Frontier: The Formation and Marginalization of a Borderland Malay Community in Southwestern Sarawak, Malaysia, 1870s – 1990s.*(1998) dan Hepburn, J., *The Handbook of Sarawak: Comprising Historical, Statistical and General Information Concerning The Colony Obtained From Official and Other Reliable Records and Compiled* (1949).

⁴ Hashim Fauzy Yaacob. *Kedudukan Orang Melayu Sarawak di Bawah Penjajahan British, 1946-1963*, 2013, hlm. 11.

⁵ Hedda Morrison, *Sarawak*, London: MacGibbon & Kee, 1957, hlm. 127.

⁶ Penetapan istilah Melayu dari segi undang-undang dan perlembagaan bagi Syed Husin Ali akan menambah rumitkan takrifan Orang Melayu iaitu takrifan mengikut undang-undang dan penggunaan istilah bumiputera. Hal ini demikian kerana mengikut undang-undang sesiapa sahaja dan berketurunan apa saja, asalkan beragama Islam, bercakap menggunakan bahasa Melayu dan mengamalkan adat istiadat Melayu maka secara teorinya seseorang itu berketurunan Melayu. Namun ini berlainan dengan konteks Melayu di Sarawak. Sesiapa sahaja yang memeluk Islam dianggap sebagai Melayu asalkan mereka lahir dan merupakan penduduk Sarawak malah penduduk Melayu yang bukan dari Sarawak tidak diiktiraf sebagai Melayu di Sarawak.

⁷ Singapura akhirnya dikeluarkan daripada Malaysia pada 7 Ogos 1965. Lihat Kosim, M., Belajar dari Negara Tetangga ; Catatan Wisata Ilmiah ke Singapura. *Jurnal Karsa* (Terakreditasi No. 80/DIKTI/Kep/2012), 18(2), 2012, hlm. 96-113 dan lihat fail National Archives of Australia, A1838/280/3028/2/1 part 2.

⁸ Temubual dengan Tan Sri Datuk Sri Abang Ahmad Urai bin Datu Hakim Abang Mohiden, bapa beliau, iaitu Datu Hakim Abang Haji Mohiden merupakan salah seorang golongan pembesar perabangan ketika Regim Brooke dan beliau merupakan Tokoh Melayu Sarawak dan mantan ahli politik yang telah banyak menaburkan jasa di peringkat negeri dan persekutuan. Beliau mengatakan bahawa Datu Merpati telah melakukan pelayaran sehingga terdampar di Johor yang diperintah oleh Raja Jarom atau Datu Undi. Datu Merpati akhirnya telah dikahwinkan dengan Puteri kepada Raja Jarom, iaitu Pemaissuri dan lihat juga, Ishikawa, N., *Between Frontier: The Formation and Marginalization of a Borderland Malay Community in Southwestern Sarawak, Malaysia, 1870s – 1990s*, 1998, hlm. 47, menegaskan bahawa Raja Jarom adalah Sultan Johor yang merupakan ayahanda kepada Datu Pemaissuri, iaitu isteri kepada Datu Merpati dan lihat juga, Mohammed Yusof Shibli, “The Descent of Some Kuching Malays”, dlm *The Sarawak Museum Journal*, Vol.2, 1950, hlm. 262-264. Beliau menyatakan Raja Jarom, iaitu Sultan Johor juga dikenali sebagai Datu Undi.

⁹ Abang Yusuf Puteh, *Adat Perkahwinan Orang Melayu Sarawak*, 1964, hlm. 1-2, lihat juga, Abang Yusuf Puteh, *Malay Politics and Perabangan*, 1999, hlm. 72-78 dan temubual dengan Tan Sri Datuk Sri Abang Ahmad Urai turut menyatakan pandangan yang sama. Ketika itu Santubong diketuai oleh seorang pentadbir, iaitu Abang Adi. Datuk Merpati akhirnya telah mengahwinkan puteranya, iaitu Merpati Jepang dengan puteri Abang Adi, iaitu Dayang Murdiah.

¹⁰ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, 1996, hlm. 4-5. Beliau mengatakan bahawa orang Melayu di Sarawak telah wujud sejak lama dahulu dan bukan daripada keturunan mana-mana kumpulan etnik di Borneo. Ini sebagaimana dijelaskan oleh Sanib Said dalam bukunya *Malay Politic In Sarawak 1945-1966* tahun 1985 dan lihat juga, Morrison, H., *Sarawak*, 1957, hlm. 127. Ini sekaligus menyanggah pandangan dan pendapat sarjana barat seperti Tom Harrison, iaitu Bekas Kurator Muzium Sarawak .

¹¹ Harrison, T., *The Malays of South-West Sarawak before Malaysia*, 1970. Beliau mengatakan bahawa orang Melayu di Sarawak adalah berasal dan susur galur daripada kumpulan etnik yang terdapat di Sarawak.

¹² Awg Kasmurie et. al., “Adat Melayu Sarawak dan Kesignifikannya dengan Amalan Patriotik”, *Prosiding Seminar Antarabangsa ke-2 Arkeologi, Sejarah dan Budaya di Alam Melayu*, 26-27 November 2013 Universiti Kebangsaan Malaysia, hlm. 1101-1102.

¹³ Awg Kasmurie et. al., “Adat Melayu Sarawak dan Kesignifikannya”, hlm. 1102.

¹⁴ Rajah Charles Vyner Brooke yang mengambil alih pentadbiran daripada bapanya, iaitu Rajah Charles Brooke yang telah meninggal dunia pada tahun 1917. Rajah Charles Vyner Brooke menyambung pentadbiran dalam keadaan Sarawak yang aman dan kurang berlakunya pemberontakan penentangan yang dilakukan oleh masyarakat Dayak. Lihat, Borneo Literature Bureau, *Information on Sarawak*, Sarawak Information Service, 1960, hlm. 18 dan Hepburn, J., *The Handbook of Sarawa : Comprising Historical, Statistical and General Information Concerning The Colony Obtained From Official and Other Reliable Records and Compiled*, 1949, hlm. 22.

¹⁵ Ini telah menyebabkan perpecahan dalam kalangan masyarakat di Sarawak terutamanya masyarakat Melayu. Masyarakat Melayu berpecah kepada dua puak iaitu puak yang menyokong penyerahan Sarawak dan Puak yang

menentang penyerahan Sarawak. Golongan penentang penyerahan (anti-cession) turut menaikkan poster seperti ‘*No Cession*’, ‘*Sarawak Natives Want the Rajah Muda*’ dan ‘*We Want Brooke, not Bureaucracy*’ manakala pihak yang menyokong penyerahan Sarawak kepada British pula menaikkan poster seperti ‘*We Love Cession*’, ‘*Down with Brooke*’ dan ‘*God Save the King*’. Ketaksuban penyokong masing-masing bukan sahaja memecahkan masyarakat Melayu tetapi turut menyebabkan keluarga yang berpecah belah, bapa menentang anak, pergaduhan adik beradik berlaku dan kawan baik enggan bercakap dengan yang lain. Lihat, MacDonald, M., *Borneo People*, 1985, hlm. 347-352.

¹⁶ Rujuk, Sanib Said, “Melayu di Bawah Brooke, 1841-1941: Mulanya Kejatuhan Sosio-Politik Melayu”, *The Sarawak Museum Journal XL (61)*, 1989, hlm. 87. Menurut beliau kebudayaan Melayu Sarawak terdiri dari segi agama, politik sosial dan ekonomi.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Temubual bersama Tokoh Politik dan Melayu Sarawak serta waris Datuk Merpati Jepang iaitu Tan Sri Datuk Seri Abang Ahmad Urai bin Datu Hakim Abang Haji Mohiden di kediamannya Jalan Muda Hasyim, Satok, Kuching pada 09 Januari 2014. Beliau menjelaskan masyarakat Melayu Sarawak sentiasa mendapat tempat dan diberi peluang dalam pentadbiran dalam mana-mana pentadbiran sama ada semasa Kesultanan Brunei, Dinasti Brooke, Pendudukan Jepun dan Kolonial British. Hal ini jelas kepada beliau kerana pernah hidup pada pemerintahan Brooke, pendudukan Jepun dan juga di bawah kolonial British.

¹⁹ Ishikawa, N., *Between Frontier: The Formation and Marginalization of a Borderland Malay Community in Southwestern Sarawak, Malaysia, 1870s – 1990s*, 1998, hlm. 31-38.

²⁰ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Culture of Sarawak*, 1996, hlm. 25.

²¹ Temubual bersama Tokoh Politik dan Melayu Sarawak serta waris Datuk Merpati Jepang iaitu Tan Sri Datuk Seri Abang Ahmad Urai bin Datu Hakim Abang Haji Mohiden di kediamannya Jalan Muda Hasyim, Satok, Kuching pada 09 Januari 2014 dan lihat juga, Ishikawa, N., *Between Frontier: The Formation and Marginalization of a Borderland Malay Community in Southwestern Sarawak, Malaysia, 1870s – 1990s*, 1998, hlm. 31-38.

²² Sanib Said, “Melayu di Bawah Brooke, 1841-1941”, hlm. 87.

²³ Brooke, M., *My Life in Sarawak*, 1986, hlm 160-165. Encik Syawal merupakan cendekiawan Melayu yang bergelar ‘guru’ oleh Rani. Beliau boleh berbahasa arab dan merupakan penulis Melayu kepada Rajah.

²⁴ Rawlins, J., *Sarawak, 1839-1963*, London: Macmillan, 1965, hlm. 27.

²⁵ Ibid. Lihat juga, Borneo Literature Bureau, *Information on Sarawak*, 1960, hlm. 12. Masyarakat Melayu Sarawak merupakan kelompok penduduk yang sangat penting. Mereka merupakan golongan yang memainkan peranan penting dalam memberi sokongan kepada pemerintahan Brooke dan Lockard, C.A., *From Kampung to City : A Social History of Kuching, Malaysia 1820 – 1970*, 1987, hlm. 20.

²⁶ Lihat, Sanib Said, “Melayu Di Bawah Brooke, 1841-1941 : Mulanya Kejatuhan Sosio-politik Melayu”, *The Sarawak Museum Journal XL(61)*, 1989, hlm. 89-90. Beliau menjelaskan bahawa walaupun Sarawak mempunyai Rajah Putih di peringkat awal pemerintahan Brooke, kebudayaan Melayu menjadi tunjang ‘political-administration’ Sarawak. Rajah Putih menggunakan gelaran-gelaran Melayu seperti Raja Muda, Tuan Muda dan Dayang Ranees untuk isteri raja. Hal ini turut disokong oleh Awg Kasmurie bin Awg Kitot et. al., “Adat Melayu Sarawak dan Kesignifikannya dengan Amalan Patriotik”, *Prosiding Seminar Antarabangsa ke-2 Arkeologi, Sejarah dan Budaya di Alam Melayu*, 26-27 November 2013 Universiti Kebangsaan Malaysia, hlm. 1102.

²⁷ Raslie Saharan, “Adat Resam Orang Melayu Sarawak”, *The Sarawak Museum Journal Vol. XL.No.61*. The Museum, Kuching, 1989, hlm. 45

²⁸ Kendall, D., *Sociology in Our Times: The Essentials*. 2011, hlm. 55-56.

²⁹ Siddiq Fadzil, “Menatap Wajah : Citra Melayu dalam Sejarah”, dlm, *Islam dan Melayu : Martabat Umat dan Daulat Rakyat*, 2012, hlm 8. Pembinaan watan dan budaya yang kuat adalah salah satu agenda penting dalam memperkasakan orang Melayu dan turut disokong oleh Awg Kasmurie bin Awg Kitot et. al., “Adat Melayu Sarawak dan Kesignifikannya dengan Amalan Patriotik”, *Prosiding Seminar Antarabangsa ke-2 Arkeologi, Sejarah dan Budaya di Alam Melayu*, 26-27 November 2013 Universiti Kebangsaan Malaysia, hlm. 1098.

³⁰ Zainal Abidin Borhan, “Pemikiran Abdullah Munshi dan Ibrahim Munshi Tentang Orang Melayu”, dlm Abdul Latiff Abu Bakar. *Melaka dan Arus Gerakan Kebangsaan Malaysia*, 1996, hlm. 3.

³¹ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 69.

³² Temubual bersama Tan Sri Datuk Seri Abang Ahmad Urai bin Datu Hakim Abang Haji Mohiden di rumahnya di Jalan Muda Hasyim, Satok, Kuching pada 01 Januari 2014. Beliau mengatakan kesetiaan merupakan salah satu elemen penting orang Melayu Sarawak. Oleh sebab yang demikian kata beliau, orang Melayu Sarawak

menumpahkan kesetiaan kepada sesiapa sahaja pemimpin mereka seperti Brooke, malah pada zaman Jepun sekalipun. Beliau turut menjelaskan bahawa bukan sikap orang Melayu Sarawak untuk memberontak dan kesetiaan adalah darah taat setia orang Melayu. Brooke, M., *My Life in Sarawak*, hlm. 16. Beliau menjelaskan orang Melayu Sarawak dikatakan sebagai kawan yang sangat jujur, setia dan tidak mengkhianati dalam persahabatan dan Lihat, MacDonald, M., *Borneo People*, hlm. 347-352. Orang Melayu Sarawak yang masih setia kepada Brooke sanggup membentangkan poster seperti 'No Cession', 'Sarawak Natives Want the Rajah Muda' dan 'We Want Brooke, not Bureaucracy' bagi menunjukkan sokongan padu terhadap pemerintahan Brooke dan menentang penyerahan Sarawak kepada Kolonial British.

³³ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 38.

³⁴ Kuasa-kuasa yang pernah bertapak di Sarawak.

³⁵ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 27-28 juga dibincangkan dalam Abang Yusuf Puteh, *River of Dry Tears: The Poor Malays of Sarawak*, 1996, hlm. 264.

³⁶ Dalam Bahasa Sarawak "beradik anjing".

³⁷ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 28, Lihat juga, *River of Dry Tear: The Poor Malays of Sarawak*. hlm. 264-265 dan *The Malay Culture of Sarawak*, hlm. 91. Dengan nada yang sama beliau mengatakan penggunaan dengan nama ini sepatutnya ditolak dan boleh menyinggung perasan dan sensitiviti kerana anjing adalah haiwan yang dilarang dalam Islam dan merupakan taboo dalam kalangan orang Melayu sendiri.

³⁸ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 27 dan lihat juga, Abang Yusuf Puteh, *River of Dry Tears: The Poor Malays of Sarawak*, hlm. 264.

³⁹ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 27.

⁴⁰ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Culture of Sarawak*, 1996, hlm. 93. Makan hol merupakan kenduri untuk mengingati si mati, ianya sama seperti ulang tahun kematian. Ramai tetamu akan dijemput untuk menghadiri makan hol ini. Dalam budaya orang Melayu Sarawak, hubungan yang berterusan tetap berlaku antara yang hidup dan yang telah meninggal dunia dan ianya adalah kewajipan yang penting dilakukan oleh orang Melayu di Sarawak. Tujuan makan hol juga adalah untuk mengingati si mati dengan doa serta memperoleh pahala (sedekah) dan keduanya kenduri diadakan adalah faedah untuk si mati malah pahala kepadanya.

⁴¹ al-Quran: Surah al-Isra': 27. Maksud ayat "Sesungguhnya orang yang membazir adalah saudara kepada Syaitan"

⁴² Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 27.

⁴³ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Culture of Sarawak*, hlm. 266-267.

⁴⁴ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 28.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Hassan Ahmad, *Ke Arah Kelahiran Melayu Glokal*, hlm. 159-160.

⁴⁷ Dibincang dalam, Abang Yusuf Puteh, *The Malay Culture of Sarawak*, hlm. 86-89. Bermaksud gotong-royong dalam bahasa Sarawak. Amalan ini merupakan amalan tradisi masyarakat Melayu di kawasan kampung terutamanya masyarakat Melayu sebelum perang, masyarakat Melayu sangat rapat dan padat dengan kasih sayang antara satu sama lain. Wujud perpaduan. Kesatuan yang asli, ringkas dan ikhlas dalam pelbagai aspek.

⁴⁸ Abang Yusuf Puteh, *The Malay Mind*, hlm. 52, iaitu "pada tahun 1991 pemimpin Melayu Persekutuan telah memperkenalkan slogan politik baru untuk imej orang Melayu iaitu Melayu Baru. Ini adalah pengisytiharan yang mulia untuk masyarakat, seperti mimpi kembar untuk wawasan 2020 untuk negara".

⁴⁹ Hassan Ahmad, *Ke Arah Kelahiran Melayu Glokal*, hlm. 159. Lihat juga, Abang Yusuf Puteh, *River of Dry Tears: The Poor Malays of Sarawak*, hlm. 78. Beliau menegaskan orang Melayu hendaklah bersedia untuk melihat parut lama dan juga situasi mereka dan amat penting bagi mereka untuk bersedia untuk berubah.